

УДК 159.9: 81`23

СПЕЦИФІКА ІДЕНТИФІКАЦІЇ ПСЕВДОСЛІВ НОСІЯМИ БЛИЗЬКОСПОРІДНЕНИХ МОВ

Ольга Лозова, Катерина Нікода
(Київ)

Анотація. Стаття подає результати порівняльного дослідження специфіки асоціювання псевдослів українсько-російськими та російсько-українськими білінгвами. Експериментально констатовано високу одностайність реагування на стимули усередині мовних груп та розбіжності реакцій у міжмовному плані. Різноманітність смислового сприймання псевдослова залежить від кількості спродукованих до нього асоціатів. Вербальні реакції російськофонів семантично пов'язані з початковою морфемою слова-стимулу, українофонів – з прикінцевою.

Ключові слова: білінгвізм, механізм асоціаціювання, псевдослово, асоціативний експеримент, семантичний диференціал.

Аннотация. В статье приводятся результаты сравнительного исследования специфики ассоциирования псевдослов украинско-русскими и русско-украинскими билингвами. Экспериментально констатируется высокая общность реагирования на стимулы внутри языковых групп и отличие реакций в межъязыковом плане. Разнообразие смыслового восприятия псевдослова зависит от количества продуцированных к нему ассоциатов. Вербальные реакции русскоговорящих семантически связаны с начальной морфемой слова-стимула, а украиноговорящих – с конечной.

Ключевые слова: билингвизм, механизм ассоциирования, псевдослово, ассоциативный эксперимент, семантический дифференциал.

Summary: The paper presents the results of a comparative study of the specifics of association of pseudo-words by Ukrainian-Russian and Russian-

Ukrainian bilingual people. High community response to stimuli within linguistic group, and the difference in the reactions of cross-language terms were experimentally proved. Variety of semantic perception pseudo-word depends on the number of associates to it. Verbal responses of Russian-speaking people were semantically related to the initial morpheme of word stimulus, while that of Ukrainian-speaking people - with the ultimate morpheme.

Keywords: *bilingualism, the mechanism of association, pseudoword association experiment, the semantic differential.*

СПЕЦИФИКА ИДЕНТИФИКАЦИИ ПСЕВДОСЛОВ НОСИТЕЛЯМИ БЛИЗКОРОДСТВЕННЫХ ЯЗЫКОВ

Лозовая Ольга Николаевна, Никода Екатерина Евгеньевна

SPECIFICS OF IDENTIFICATION OF PSEUDO-WORDS BY CARRIERS OF CLOSELY RELATED LANGUAGES

Lozova Olga, Nikoda Kateryna

Постановка проблеми. Світові глобалізаційні процеси стимулюють культурну і мовну взаємодію народів. Залучення людини до культури, норм і традицій інших народів з необхідністю передбачає той чи інший ступінь володіння другою мовою. Зокрема, в Україні українсько-російська двомовність є помітною ознакою мовної ситуації, яка актуалізує питання подолання міжмовної інтерференції, транспозиції мовленнєвих умінь і навичок тощо.

Актуальність дослідження. Попри свою тривалу історію, сьогодні все ще зберігають евристичний потенціал питання глибинної семантики носіїв мови, кодування й декодування ними мовних повідомлень, проблеми сутності й механізмів цих процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні засади досліджень у даній царині знаходимо у працях вітчизняних (Л.С. Виготський

[3], О.О. Леонтьєв [6], Р.М. Фрумкіна [Ошибка! Источник ссылки не найден.]) і зарубіжних вчених (Ч. Осгуд, Д. Слобін, Н. Хомський). Окремі порівняльні аспекти міжмовних спостережень мають місце у працях Л.В. Щерби [14] О.П. Журавльова [4], В.В. Левицького [5].

Дослідницями С.В. Закорко [12], Т.Ю. Сазоновою [2, 8, 9], Н.М. Ткаченко [13] було встановлено, що навіть незнайоме слово, представлене без контексту, викликає у мовленнєвій свідомості людини певну інформацію. Проте лише апеляції до механізму асоціації для пояснення цього явища недостатньо. Зокрема, вченими були виділені такі стратегії ідентифікації незнайомого слова: опора на контекст чи ситуацію (при дослідженні вербальних стимулів у контексті [2, 8, 9]) й опора на формальні елементи слова та особистий досвід (при дослідженні стимулів поза контекстом [12; 13]). Попри виокремлення зазначених стратегій, учені одностайно дійшли висновку, що існує універсальна стратегія розпізнавання слова, не залежна від конкретної мови, проте виділити яку досі не вдалося.

Мета статті. За мету дослідження ми обрали психологічні питання зі сфери паралельного співіснування двох мовних систем і взаємодії їхніх кодів у свідомості білінгвів. Зокрема, постало питання, чи ідентичними є механізми семантичного розпізнавання слів носіями близькоспоріднених контактних мов? Чи існують у таких білінгвів відмінності між способами розпізнавання значення слова знайомого й незнайомого та яку роль в цьому відіграє механізм асоціації?

Предметом нашого дослідження стали індивідуальні особливості асоціювання слів носіями близькоспоріднених мов – української та російської. Засобом експлікації глибинної семантики українсько-російських та російсько-українських білінгвів було обрало процес асоціювання ними псевдослів, які (за Л.В. Щербою) мають лише форму і не мають визначеного значення. Оскільки ситуація обробки невідомої інформації досить нестандартна, це дозволяє чіткіше виявити опори та стратегії ідентифікації слів, ніж за сприйняття реципієнтами відомої їм лексики. При цьому до уваги бралися не лише словесні асоціації, але і емоційно-чуттєвий аспект семантизації псевдослів. Заради

мінімізації розуміння сенсу псевдослова з контексту, процес семантичної обробки кожного слова вивчався ізольовано.

Застосовувалися такі **методики**: метод вільних асоціацій, метод керованих асоціацій (В.А. Семиченко [10]), 15-ти шкальний варіант вербального семантичного диференціала (О.Ю. Артем'єва [1]).

Дослідження проводилося на репрезентативній вибірці київських студентів, збалансованій за статевою і мовною ознаками. До першої групи було залучено студентів з домінантною українською мовою (далі – українофони), до другої – студентів з домінантною російською мовою (далі – російськофони). Дослідження проводились індивідуально з кожним студентом.

Виклад основного матеріалу. З метою виявити найчастотніші реакції на псевдослова у першій серії дослідження випробуванням пред'являвся бланк для вільного асоціювання псевдослів. В якості стимульного матеріалу було використано псевдослова з методики «Емоційна оцінка слів у залежності від фонетичних особливостей звуків» [10], з нашою модифікацією задля більшої відповідності меті дослідження. У результаті до списку стимулів було включено шість псевдослів: терілья, жертус, тізліна, ридумер, вумп, щешп. У другій серії дослідження з метою встановлення семантичних полів псевдослів випробувані мусили дібрати до них 3-5 прикметників, найчастотніші з яких в подальшому лягли в основу вербального семантичного диференціала. Завданням третьої серії дослідження стала власне семантична диференціація псевдослів.

Перша серія дослідження була присвячена розкриттю специфіки асоціювання псевдослова у кожній із досліджуваних груп мовців. Порівняльний аналіз отриманих результатів показав високу подібність асоціацій на пред'явлені псевдослова усередині експериментальних груп та їх неспівпадіння у міжмовному плані.

Більша подібність слів-асоціатів спостерігалась серед російськофонів (особливо на стимул «лучєц»), менша – серед українофонів (особливо на стимул «щешп»), хоча був наявний і міжмовний збіг асоціацій (зокрема, на

псевдослово «тібеш»). При цьому виявилося, що вербальні реакції україномовних досліджуваних тісніше пов'язані з прикінцевою морфемою слова-стимулу («ридумер» – «мер», «я помер»), а російськомовних – з початковою морфемою («рыдать», «редуктор»). Аналогічно: стимул «гувеза» в україномовних викликає асоціації – «трапеза», «вазелін», у російськомовних – «гувернантка», «Говерла».

На нашу думку, тут яскраво виступає стратегічна природа ідентифікації реципієнтом незнайомого слова. Можна стверджувати, що одна з шести моделей моделі ідентифікації слів Т.Ю. Сазонової [2], а саме «реакція за схожістю звукобуквенного комплексу», а також одна з шести стратегій ідентифікації слів С.В. Закорко [12] – «стратегія з опорою на звукобуквенний комплекс» – дійсно мають місце.

Отримані результати свідчать про наявність зв'язку між звукобуквеною формою слова та вкладеним у цю форму змістом, проте цей зміст у представників мовних груп різний.

Друга серія дослідження показала як внутрішньомовні, так і міжмовні відмінності у прикметникових асоціаціях.

Так, у досліджуваних обох груп псевдослово «вупм» спричинило асоціації з темними холодними кольорами («синій», «фіолетовий») та почуттям страху («страшний»), а «терілья» і «тізліна» викликали відчуття зеленого кольору. З іншого боку, багатьма українофонами псевдослово «тізліна» характеризувалося як щось «кисле», тоді як у російськофонів смакових синестезій з даним псевдословом не відбулося. Стимул «щешп» отримав розрізнені асоціації з боку українофонів, проте російськофонами характеризувався більш конкретно: «маленькое», «деревянное».

Порівняльний аналіз результатів першої і другої серій дослідження показав міжмовні розбіжності у семантиці асоціатів та прикметників, найчастіше вживаних стосовно стимулів.

Так, псевдослово «терілья» (найчастотніший асоціат «тёрка») описувалося російськофонами як «большое», «зелёное», «твёрдое», тоді як

українофони, що дали різнозмістові асоціати, також продукували ознаки «великий» і «зелений». Аналогічно, стимул «щешп» в україномовній групі не дав спільних асоціатів, проте в російськомовній групі виділився асоціат «щепка». Попри однаковість прикметникових асоціацій до «щешп» лише в російськофонів («маленький» і «деревянный»), спостерігалася і спільна для різномовних груп семантика, до якої відносимо, з одного боку, означення «пощерблённый», «шершавый», а другого – «неприятный», «болочный», «нежеланный».

В обох мовних групах псевдослово «жертус» отримало характеристики «велетенський», «жирний» та «вкусный», «вредный», «голодный», «жадный», «огромный», «сытый». Найчастотнішим асоціатом було слово «жертва», менш частотними – «жертви» і «кушать». При цьому навіть серед асоціатів, що напряду не співвідносяться з їжею, в обох мовних групах спостерігались «харчові» асоціації. Незалежно від мови досліджувані описували це слово як «дурне» і «темне». У даному випадку наочним є факт того, що слова-асоціати не завжди відповідають сприйманню псевдослова на основі його звукобуквеної форми.

На псевдослово «тізліна» для представників обох мовних груп було встановлено спільний асоціат «калина», який означається спільним же прикметником «зелений». Зокрема, в українофонів простежуємо таку характеристику псевдослова як «кислий», тобто атрибут реалії, яка позначається словом-асоціатом. Однак, в російськофонів має місце широке коло ознак, що не збігаються одна з одною.

Псевдослово «ридумер»: у представників обох мовних груп отримало спільний асоціат «редуктор» і спільний прикметник «справедливий». При цьому українофони приписують вищезазначеному псевдослову ознаки «мідний», «металевий» незалежно від обраних слів-асоціатів, а російськофони характеризують псевдослово різними прикметниками.

Псевдослово «вумп» було асоційоване україномовними й російськомовними досліджуваними зі словом «вампір» з притаманними йому

характеристиками «страшний», «синій», «фіолетовий», що, в даному випадку, свідчить про осмислення псевдослова на основі його звукобуквенної форми.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що навіть за відсутності спільного асоціату, різномовні досліджувані можуть дуже подібно атрибутувати псевдослова завдяки ідентичному сприйняттю його звукобуквенної форми.

У третій серії дослідження було отримано та інтерпретовано результати вербального семантичного диференціала. З огляду на більшу пріоритетність необхідності виявлення загальної тенденції над детальним аналізом отриманих результатів оцінки досліджуваних оброблялися лише якісно, без застосування методів математичної статистики. Диференціації підлягали самі псевдослова і найчастотніші їх асоціати – терка, жертва, калина, редуктор, вампір і щепка.

Застосування 15-ти шкального варіанту семантичного диференціала (за Ч. Осгудом) показало наявність відомих факторів – активність, сила, оцінка.

Між українофонами і російськофонами спостерігався певний ступінь збігу атрибуції псевдослів. Зокрема, псевдослово «терілья» було оцінено досліджуваними обох мовних груп як «безпечне» й «корисне», а «жертус» отримало спільні характеристики – «дурний», «небезпечний», «некорисний», «несправедливий», «неприємний». «Тізліна» було наділено однією спільною для українофонів та російськофонів якістю – «безпечний», всі інші атрибуції різнилися. Оцінки «ридумер» та «вумп» відрізнялись лише за однією з п'яти шкал, тоді як всі інші були спільними для обох мовних груп. «Ридумер» охарактеризовано як «розумний», «безпечний», «корисний», «справедливий», а «вумп» – як «дурний», «безпечний», «справедливий», «неприємний». Останньому псевдослову «щешп» приписані три спільні якості – «дурний», «некорисний» та «неприємний». Отже зареєстровано високий ступінь міжмовного збігу характеристик асоціатів (75%), що може пояснюватись конкретним значенням слів-асоціатів для представників обох мовних груп.

Збіг у 100% було отримано в означенні асоціату «калина», який був атрибутований як «розумний», «безпечний», «корисний», «справедливий»,

«приємний». Найменший відсоток збігів характеристик (60%) було виявлено на асоціат «жертва» – «дурний», «некорисний», «неприємний».

Асоціатам «терка» та «редуктор» були приписані характеристики «небезпечний», «корисний», «неприємний» та «розумний», «корисний», «справедливий» відповідно. Слово «вампір» виділилось високою подібністю суб'єктивних характеристик між групами мовців. Спільними виявились якості «небезпечний», «несправедливий», «некорисний», «неприємний». Щодо слова «щепка» досліджувані вказали найменше спільних оцінок, лише «несправедливий» і «неприємний», інші оцінки – не збігались.

Констатовано, що характеристики означуваного слова складаються в залежності від приписування стимулу ознаки «приємний» чи «неприємний».

Характерно, що стимул «жертус» отримав найбільший міжмовний збіг характеристик серед псевдослів, тоді як його асоціат «жертва» – найменший міжмовний збіг серед асоціатів. Стимул же «тізліна», навпаки, отримав найменший міжмовний збіг характеристик серед псевдослів, на противагу його асоціату «калина», що отримав найбільший міжмовний збіг серед асоціатів. Наскільки нам відомо, дане явище констатується вперше.

Ступінь збігу між оцінними характеристиками псевдослів та їх асоціатів серед українофонів складає в цілому 62%, серед російськофонів – 54%. Зокрема, в україномовній групі найбільша міра близькості псевдослова і асоціату простежувався між словами «тізліна» та «калина» (80%), найменший – між «терілья» та «терка» (46%). В російськомовній групі максимальний збіг між значенням псевдослова і асоціату помічено у парі «жертус – жертва» (73%), а мінімальний у парах «терилья – тёрка» (40%) та «вумп – вампир» (40%).

Розглянемо цю тенденцію на прикладі стимулу «терілья», який отримав від свого асоціату «терка» в україномовній групі оцінки «дурний» та «корисний», в російськомовній – «полезный» та «несправедливый». У міжмовному плані наочно виступають оцінні характеристики «безпечний» і «корисний». Таким чином, другий прикметник був отриманий шляхом перенесення досліджуваними властивостей асоціату на псевдослово, а перший

– шляхом однакового сприйняття досліджуваними обох мовних груп слова-стимулу.

Псевдослово «жертус» отримало від асоціату «жертва» в україномовній групі ознаки «дурний», «небезпечний», «некорисний», «неприємний», а в російськомовній групі – «глупый», «безполезный», «несправедливый», «неприятный». Це забезпечило повний збіг ознак псевдослів між мовними групами, що в даному випадку свідчить про перенесення атрибутів асоціату на атрибути псевдослова.

Українофони приписали псевдослову «тізліна» такі якості (в залежності від асоціату): «безпечний», «корисний», «справедливий», «приємний»; російськофони – якості: «умный», «безопасный». Була зафіксована лише одна спільна якість псевдослова «тізліна» між мовними групами – «безпечний». Ми пов'язуємо це з тим, що в даній ситуації українофони перенесли більшість суб'єктивних оцінок асоціату на псевдослово, а російськофони скористались смисловим сприйняттям псевдослова, в якому простежувались індивідуальні тенденції, що майже не дали спільних характеристик всередині групи мовців.

У відповідності з асоціатом «редуктор» псевдослово «ридумер» в україномовній групі було охарактеризоване як «розумний», «корисний», «справедливий», російськомовна група до цих якостей додала ще характеристику «безпечний», що ілюструє високий ступінь збігу ознак асоціату та псевдослова в обох мовних групах. Якщо порівнювати зазначені тенденції з міжмовними, то вони цілком зберігаються.

Псевдослову «вумп» та його асоціату «вампір» українофонами було приписано ознаки «дурний», «некорисний», «неприємний», російськофонами лише – «неприємний». При цьому міжмовний аналіз показав, що і українофони, і російськофони приписують псевдослову ряд спільних ознак: «дурний», «безпечний», «справедливий», «неприємний». Тобто за майже повного неспівпадіння ознак псевдослів та їх асоціатів спостерігається майже повний збіг ознак псевдослова між мовними групами. Вважаємо, що це є показником відсутності перенесення ознак асоціату на псевдослово, що в даному випадку

свідчить про однакове сприймання досліджуваними псевдослів виключно на основі звукобуквеної форми.

Псевдослово «щешп» у парі з асоціатом «щепка» в групі українофонів отримало єдиний спільний прикметник «неприємний», тоді як в російськомовній групі простежувались ознаки – «безполезный», «несправедливый», «неприятный». Міжмовний аналіз визначив такі спільні ознаки псевдослова: «дурний», «некорисний», «несправедливий», «неприємний». Тут наочно виступає перенесення російськомовними досліджуваними ознак асоціату на псевдослово, тоді як україномовна група покладалась на смислове сприймання даного псевдослова.

Висновки. Результати дослідження асоціювання українсько-російськими та російсько-українськими білінгвами незнайомих слів знайшли своє відображення в таких положеннях.

Зафіксовано високу одностайність реакцій на стимули усередині експериментальних груп (більшою мірою російськомовної) та їх неспівпадіння у міжмовному плані. На рівні тенденції констатовано, що вербальні реакції російськофонів семантично пов'язані з початковою морфемою слова-стимулу, українофонів – з прикінцевою.

Різноманітність смислового сприймання псевдослова залежить від кількості спродукованих до нього асоціатів. Продукування одного спільного асоціату більш притаманне російсько-українським домінантним білінгвам.

Асоціат, яким досліджувані реагують на стимул-псевдослово, не завжди є результатом його смислового сприйняття. Однакове смислове сприйняття псевдослова можливе представниками різних мовних груп і за відсутності конкретного спільного слова-асоціату.

Семантизація псевдослова переважно пов'язана з його звукобуквеною формою, проте лексичні значення асоціатів у представників мовних груп різні. Окрім зазначеного механізму констатовано й такі, як перенесення на псевдослово ознак слова-асоціату та незалежне означування псевдослова та його асоціату. Перший з них передбачає лише співвіднесення минулого

семантичного досвіду з новим, тоді як другий підтверджує припущення щодо впливу смислового сприйняття на ідентифікацію нового слова.

Перспективами подальших розвідок вважаємо глибший аналіз раніше встановлених тенденцій та закономірностей, різнобічне дослідження емоційно-чуттєвого аспекту семантизації слів, вивчення візуальних, слухових і тактильних синестетичних реакцій на псевдослова, констатацію статевих і вікових відмінностей при розпізнаванні незнайомих слів та розробку універсальної стратегії їх ідентифікації.

Список використаних джерел

1. Артемьева Е. Ю. Основы психологии субъективной семантики / Артемьева Е. Ю.; под ред. И. Б. Ханиной. – М.: Наука; Смысл. –1999. – 350 с.
2. Внутренний когнитивный контекст идентификации слова [Электронный ресурс] / Сазонова Т.Ю. // Теория языка и межкультурная коммуникация – Режим доступа : <http://tl-ic.kursksu.ru/pdf/002-10.pdf>
3. Выготский Л.С. Мышление и речь. / Выготский Л.С.; изд. 5, испр. – М.: Лабиринт, 1999. – 352 с.
4. Журавлев А.П. Звук и смысл / Журавлев А.П.; 2-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1991. – 173 с.
5. Левицький В.В. Семантика і фонетика / Левицький В.В. – Чернівці: ЧДУ, 1973. – 112 с.
6. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики / А.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1997. – 287 с.
7. Лозова О.М. Основи психосемантичних досліджень: навч.-метод. посіб. / Лозова О.М. – К., 2007. – 153 с.
8. От слова к смыслу. [Электронный ресурс] / Сазонова Т.Ю. // Теория языка и межкультурная коммуникация – Режим доступа : <http://tl-ic.kursksu.ru/pdf/003-13.pdf>

9. Психолінгвістическе исследование стратегий и опор идентификации слова [Електронний ресурс] / Сазонова Т.Ю. // Web Journal of Formal, Computational & Cognitive Linguistics – Режим доступа : http://fccl.ksu.ru/winter.99/cog_model/sazonova.pdf
10. Семиченко В.А. Психология речи. Учебн. пос. / Семиченко В.А. – К.: Магистр-S, 1998. – 110 с.
11. Славянський асоціативний словарь: російський, білоруський, болгарський, український / Н.В. Уфимцева, Г.А. Черкасова, Ю.Н. Караулов, Е.Ф. Тарасов. – М., 2004. – 800 с.
12. Стратегии идентификации нового слова при личностных различиях [Електронний ресурс] / Закорко С.В. // Теория языка и межкультурная коммуникация – Режим доступа : <http://tl-ic.kursksu.ru/pdf/007-10.pdf>
13. Ткаченко Н.М. Исследование стратегий идентификации значения псевдослова: автореф. дис. на соискание учёной степени канд. филол. наук / Н.М. Ткаченко – Ижевск, 2007. – 21 с.
14. Успенский Л.В. Слово о словах. – Л., 1982. – 287 с.
15. Фрумкина Р.М. Психолінгвістика: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Фрумкина Р.М. – М.: Академия, 2003. – 320 с.

Відомості про авторів

Лозова Ольга Миколаївна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології Київського університету імені Бориса Грінченка.

Нікода Катерина Євгенівна – студентка Інституту психології і соціальної педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка.